

Sovjetanalysen og den strukturelle marxisme

Henning Olsen*)

Resumé

Siden den russiske revolution er der stedse foregået en diskussion om Sovjetunionens samfundsmæssige natur. Ikke mindst marxister har bidraget med vægtige, teoretiske arbejder til denne diskussion, som synes intensiveret i 1960'erne og 1970'erne.¹⁾

Formålet med nærværende artikel er imidlertid ikke at fremlægge og diskutere sådanne teorier, idet diskussionen begrænses til den franske marxistiske økonom Charles Bettelheims bidrag til sovjetanalysen. Man skal i denne forbindelse foretage en kritisk analyse af den franske strukturmarxismes anvendelighed ved studiet af USSR, idet det bl. a. skal undersøges, om Bettelheim opfylder det struktur-marxistiske program for en videnskabelig analyse.

Da strukturmarxismens teoretiske positioner ikke kan anses for at være alment kendte, redegøres der indledende for strukturmarxismens udvikling gennem 1960'erne og 1970'erne med udgangspunkt i tekster af Louis Althusser og Etienne Balibar.

Endelig diskuteres i et afsluttende afsnit, hvilke krav man må stille til en genuin marxistisk analyse af USSR.²⁾

1. Althusser-skolen

Althusser forfatterskab kan inddeles i tre faser, nemlig (1) perioden frem til 1960, hvor videnskaben ifølge Work³⁾ primært tjener politiske interesser; (2) 1960'erne, hvor Althusser – gennem en »symptomal læsning« af Marx⁴⁾ – rekonstruerer den marxistiske filosofi, den dialektiske materialisme⁵⁾; (3) 1970'erne, hvor Althusser i højere grad inddrager klassekampen, idet han samtidig øver selvkritik over for teoreticistiske tendenser i anden periode.⁶⁾

I nærværende sammenhæng synes perioden frem til 1960 ikke at have interesse, mens de videnskabelighedskrav, Althusser (og Balibar) opstiller i 1960'erne, er væsentlige, da det bl. a. skal undersøges, om Bettelheim opfylder disse krav. Ligeledes er det vigtigt kort at redegøre for Althusser senere fokusering på klassekampen, idet man derved senere kan belyse, om der sker en tilsva-

* Forskningsassistent, cand. polit.

1) Jf. fx forfatterens bidrag til antologi om USSR, der udgives af Socialistiske Økonomer august 1981 under redaktion af Peter Neersø. Bidragets titel er: *Teorier om Sovjetunionens samfundsmæssige natur*.

2) Artiklen er et resultat af forfatterens undervisning ved Københavns Universitet. En række betragtninger er inspireret af studerendes ofte kritiske diskussionsbidag. Yderligere har studerende i filosofi Leon Lerborg bidraget med kritiske råd og bemærkninger, men selvsagt er alene forfatteren ansvarlig for artiklen.

3) Jf. H. H. Work, *Den strukturelle marxisme hos Louis Althusser*, GMT, 1978, p. 7 ff. Se også Althusser egen redegørelse for denne første fase i *For Marx* (note 5), p. 15 ff.

4) Først og fremmest *Kapitalen*.

5) Hovedværkerne i denne anden periode er: L. Althusser, *For Marx*, København 1969 og L. Althusser & E. Balibar: *Att Lära Kapitalet*, 1-2, Stockholm 1970.

6) Et væsentligt arbejde i denne periode er: L. Althusser, *Marxisme og klassekamp – kritik og selvkritik*, København 1976. – Som Althusser øver også Balibar selvkritik, jf. E. Balibar: *Fem studier i den historiske materialisme*, København 1977.

rende forskydning i Bettelheims forfatterskab. Samtidig vil det hermed blive muligt at antyde eventuelle teoretiske inkonsistenser i Althusser's eget forfatterskab.

1.1. Komplexitet og overdetermination

Som antydet prioriterer Althusser i 1960'erne det filosofiske arbejde højt. Rekonstruktionen af den dialektiske materialisme ses som en påtrængende opgave, idet filosofiens opgave er at *beskytte* videnskaben over for ideologien. I denne forbindelse beskæftiger Althusser sig med tanken (dvs. teorien) og den reale verden. Idet Althusser genlæser *Kapitalen* og genfortolker Marx' teoretiske landevindinger (samt Lenins forståelse af den russiske revolution), fastholder han, at teorien er en selvstændig praksis, hvorved skal forstås en produktionsproces, i hvilken et givet råmateriale ved hjælp af specifikke midler transformeres til et givet produkt. Således findes der ikke kun økonomiske, politiske og ideologiske praksisser, men også teoretiske praksisser, som transformerer ideer til erkendelse.⁷⁾ Og det er her den dialektiske materialisme kommer ind på scenen, idet denne så at sige »styrer« den teoretiske praksis. Denne dialektiske materialisme kan ikke testes (falsificeres), men må vurderes ud fra sig selv og selvets indre, logiske sammenhæng. Ydermere er den teoretiske praksis dens eget kriterium, hvilket fx vil sige, at Marx' teori ikke var sand, fordi den kunne anvendes, men kunne anvendes fordi den var sand. På denne måde bliver teori til et »autonomt« tankesystem.⁸⁾

Ifølge Althusser er videnskabens grundlag ikke observationen, men *begrebet*. I en central artikel fra 1967 understreger Althusser netop, at kundskabsproduktion forudsætter teoretiske begreber (fx begrebet produktionsmåde), som ikke indeholder konkret viden om konkrete objekter, men kun viden om abstrakt-formelle tanke-objekter: »Att bedriva marxistisk teori i egentlig mening ... är at arbeta med ... abstrakta objekt, definera abstrakta objekt t. ex. följande, materialism, historisk materialism, dialektisk materialism, vetenskap, filosofi, dialektik, produktionssätt, produktionsförhållanden, ... ,etc«⁹⁾ Til en af den dialektiske materialismes grundlæggende teser hører opfattelsen af real- og erkendelsesobjektet som vidt forskellige, og det er netop denne tese, som betinger begrebskonstruktionens nødvendighed.

I 1960'erne finder man endvidere hos Althusser afvisningen af reduktionismen, idet reduktionismen – hvadenten den antager form af historisme, empirisme eller humanisme – forhindrer videnskabelig erkendelse. Over for reduktionismen står den »allerede givne«, strukturerede, komplekse helhed, som kan

⁷⁾ Se fx *For Marx*, op.cit., p. 138 ff.

⁸⁾ "... the theoretical practice defines its own raw material – like a machine which may work a number of different materials, but not any material." (Formulering af Ole Aabenhus i speciale-oplæg).

⁹⁾ L. Althusser, *Om det teoretiske arbetet – svårigheter och resurser*, i häften för *Kritiska Studier*, nr. 4, 1968, p. 32.

sammenfattes på følgende måde: (1) Strukturen er en relation, som determinerer, eksisterer i og er forskellig fra sine effekter. (2) Komplexiteten angiver, at totaliteten består af mindst fire relativt autonome niveauer med hver sin praksis (økonomi, politik, ideologi og teori, jf. of.) (3) Endelig angår kompleksiteten niveauernes sammenføjning og dermed deres indbyrdes virkningsrelationer.¹⁰⁾

I forbindelse med disse virkningsrelationer fremstår *kausalitetsdiskussionen* som et centralt moment hos Althusser. Denne anvender udtrykket *strukturel* (eller dialektisk) *kausalitet* som begrebet for forholdet mellem strukturerne og disses effekter samt for strukturernes interne relationer. Af særlig interesse er her Althusseres såkaldte *overdeterminations*-begreb.¹¹⁾ Althusser reflekterer over det marxistiske modsætningsbegreb ud fra spørgsmålet: Hvorfor var revolutionen mulig i Rusland? Svaret er, at i Rusland var alle mulige modsætninger ophobet og tilspidset, således at en revolutionær situation kunne opstå. Herfra udleder Althusser, at en given modsætning er uadskillelig fra hele den samfundsstruktur, inden for hvilken den virker. Modsætningen kan være determinerende, men også determineret af andre niveauer i samfundsformationen, dvs. at modsætningen er *overdetermineret*. Dette ændrer ikke, at det økonomiske niveau stedse vil være i sidste instans determinerende, men »ophobningen af virksomme determinationer (...) ovenpå determinationen i sidste instans ved det økonomiske ...«¹²⁾ peger på overdetermination som et centralt begreb for kompleksiteten. Udtrykt på en anden måde kan man sige, at Althusser introducerer overdeterminationsbegrebet for at betegne en manifestation af en struktur, nemlig manifestationen af helhedens struktur på delstrukturerne – og omvendt. Endvidere tillader begrebet Althusser at markere forbindelsen mellem den i sidste instans *determinerende* økonomiske basis og den under visse betingelser *dominerende* politiske (eller ideologiske) overbygning.¹³⁾

Som antydnet ovenfor er Althusseres bidrag i 1960'erne til en videreudvikling af den dialektiske og historiske materialisme klart *anti-empiristiske*, og denne anti-empirisme må grundlæggende ses i sammenhæng med den ontologiske adskillelse mellem real- og erkendelsesobjekt: »Erkendelse er abstrakt begrebsproduktion. Man bearbejder et abstrakt allerede-givet tankeobjekt med et begrebssystem for at frembringe erkendelsesberiget, konkretiseret og stadig abstrakt tankerresultat. Realobjektet nås aldrig. Dette gælder al teoretiseringen, men kun marxismen ved det ...«¹⁴⁾ Alternativet ville være en ophobning af »kendsgerninger«, en kvantitativ »approximation« til virkeligheden, som – uanset ophobningens omfang – ikke ville kunne nås.

10) Se bl. a. Work, op.cit., p. 57.

11) Jf. *For Marx*, op.cit., afsnittet *Modsætning og overdetermination*.

12) Jf. *For Marx*, op.cit. p. 106.

13) Om dominans ctr. determination, jf. nf.

14) Citat fra upubliceret opgave af Leon Lerborg.

Mens Althusser i 1960'erne således især fokuserer på marxismens erkendelses- og videnskabsteori, giver Balibar et væsentligt – omend senere særdeles omdiskuteret – bidrag til videreudviklingen af den historiske materialisme.¹⁵⁾ Balibar introducerer *produktionsmåde*-begrebet som et abstrakt begreb, der kan anvendes ved begribelsen af konkrete samfundsformationer i konkrete perioder. På det abstrakte niveau består produktionsmåden af *tre »invariantes elementer*, nemlig (1) arbejderen, (2) produktionsmidlerne og (3) ikke-arbejderen, der tilegner sig merarbejdet. Ligeledes udleder Balibar *to relationer*, nemlig (1) *ejerforholdet* (ikke i dettes formalt-juridiske betydning) og (2) *tilegnelsesrelationen*, nemlig producenterens virkelige, materielle tilegnelse af produktionsmidlerne i arbejdsprocessen. I følge Balibar svarer denne relationsdikotomi til kapitalistens dobbelte funktion som udbytter (eje) og som organisator af produktionen (tilegnelse). Selv om disse elementer og relationer er udledt med grundlag i *Kapitalen* tilsigter de at dække andre produktionsmåder end den kapitalistiske, idet det så at sige er muligt at »genere« produktionsmåder, hvoraf nogle aldrig har haft uafhængig eksistens.

Hvad forholdet mellem det økonomiske niveau og superstrukturen angår, er der tale om en modsætningsfyldt enhed – og ikke en simpel refleks, men en enhed med dominans, hvor det stadig er helheden, som dominerer delene og delene, som bestemmer totaliteten. Samtidig har hvert niveau deres egen historie og struktur, således at det økonomiske niveau altså ikke er en slags »center«. Der er altså tale om *interpenetration*, hvor ét aspekt indtager den dominerende position. Afgørelsen af hvilket niveau, som er dominerende, beror på det umiddelbare forhold mellem ejerne af produktionsmidlerne og de umiddelbare producenter, altså på det økonomiske niveau, *som altid er determinerende i sidste instans*.¹⁶⁾ Denne dialektiske enhed af determination og dominans betyder, at den enkelte modsætning – som fx modsætningen mellem arbejde og kapital i den kapitalistiske produktionsmåde – er overdetermineret.

Efter nærmere at have redegjort for strukturens elementer og for reproduktionens problematik,¹⁷⁾ overgår Balibar til en problematik, som er central i nærværende sammenhæng, nemlig *teorien om overgangen*. Problemet er her,

¹⁵⁾ Jf. *Att Läsä Kapitalet 2*, op.cit., p. 84 ff.

¹⁶⁾ Fx tildeler det økonomiske niveau under feudalismen det politiske niveau den dominerende rolle. Det politiske niveau under feudalismen svarer imidlertid ikke til politikken under kapitalismen, hvorfor forskellige produktionsmåder ikke kombinerer homogene elementer.

¹⁷⁾ Vedr. eje fastslår Balibar, at ejendommen til produktionsmidlerne og det produktive lønarbejde definerer produktionsforholdene. Hvad produktivkræfterne angår er disse ikke »ting«, men en relation, altså f.s.v. et produktionsforhold. Ved Balibars efterfølgende behandling af reproduktionsproblematikken fremstår en markant anti-humanisme, som også Althusser fremfører. Produktionsagenterne forandrer nemlig tingene uden at de mærker det. Individene forandres og bliver ikke andet end repræsentanter for de klasser, som netop ikke er summen af individerne. Således er produktionen af de samfundsmæssige forhold en produktion af ting og af individer gennem samfundsmæssige forhold.

hvorledes man kan forklare produktionsmådernes historiske succesion. Balibar gør gældende, at de statslige og politiske former er *forskudt* i forhold til den økonomiske struktur, når der foreligger en overgangsperiode. Der er altså tale om en ikke-korrespondens mellem de forskellige niveauer, idet politikken forandrer økonomiens grænser. Disse forskydninger kræver en samtidig henvisning til to produktionsmåders struktur, hvorfor overgangsperioderne – fx overgangen mellem kapitalisme og socialisme – er karakteriseret ved flere produktionsmåders »uafklarede« sameksistens. Balibar erkender dog, at dette ikke er mere end antydninger, idet mange problemer står tilbage at blive løst vedrørende overgangsperioderne. Som vi skal se nedenfor er et af problemerne, at Balibar i 1960'erne søger at opstille en teori om overgangen alene på grundlag af det abstrakte produktionsmådebegreb.

Efter således kort at have fremlagt Althusser's krav til videnskabelighed og Balibars reformulering af den historiske materialisme har vi de krav, som Bettelheim skal honorere, hvis han skal udfylde et althusseriansk program. Kravene kan kort formuleres som følger: (1) anti-reduktionisme og dialektisk kompleksitet, (2) strukturel kausalitet og strukturens erkendelse gennem effekterne, (3) begrebskonstruktion som en central del af erkendelsesprocessen og dermed forbundet anti-empirisme, (4) analyse på grundlag af produktionsmådebegrebet samt (5) anti-humanisme.¹⁸⁾

Imidlertid er det omtalt tidligere, at Althusser-skolen selv er underlagt en forskydning,¹⁹⁾ nemlig i retning af en stærkere focusering på klassekampen. Inden udviklingen i Bettelheims forfatterskab analyseres, vil det følgelig være nødvendigt kort at redegøre for den nævnte forskydning, idet udgangspunktet også her er tekster af Althusser og Balibar.²⁰⁾

1.2. *Marxisme og klassekamp*

Althusser fastholder i 1970'erne den marxistiske filosofi som en praksis, der drager demarkationslinjer mellem ideologi og videnskab, men mener nu, at filosofien i sidste instans er *klassekamp i teorien*: »I teorien kaldes klassekampens koncentrat filosofi«. ²¹⁾ Som Work²²⁾ påpeger bliver filosofien dermed en praksis, som befinder sig mellem politik og videnskab, idet filosofien koncentrerer klassernes politiske erfaringer og forsyner dem med teoretiske våben, hvormed filosofiens politiske dimension så at sige er »opdaget«. (Dette er samtidig en indrømmelse af tidligere teoreticistiske fejltagelser).

18) Menneskets forsvinden som subjekt. De fem punkter er selvsagt gensidigt forbundne.

19) Mens fx Work mener, at der i 1970'erne er tale om, at Althusser *udvider* analysernes emnefelt og udbygger sin filosofi, mener andre, at der er tale om en diskontinuert udvikling.

20) Jf. note 6)

21) Jf. *Marxisme og klassekamp*, op.cit., p. 32.

22) Jf. Work, op.cit., p. 25.

I en diskussion med den engelske marxist John Lewis²³⁾ klargør Althusser i begyndelsen af 1970'erne sit syn på klassekampen. Han polemiserer mod Lewis, der mener, at det er menneskene, som skaber historien, og hævder heroverfor, at det er *masserne*, som skaber historien. Klassekampen er derfor historiens drivkraft, idet massernes magt kun er reel i klassekampen. Dermed bliver historien samtidig en proces uden subjekt. Samtidig hævder Althusser dog, at marxismen ikke taber de virkelige mennesker af syne,²⁴⁾ men man kan ikke føre klassekamp ud fra den tese, at det er mennesket, der skaber historien, thi derved ville man gøre mennesket afmægtigt som proletar.

I en kort artikel fra 1975²⁵⁾ finder man en yderligere præcisering af Althusser's syn på klassekampen. Althusser hævder her, at hele Marx' teori har klassekampen som »centrum og hjerte«: »Klassekampen er . . . »det afgørende led«, ikke blot i den marxistisk-leninistiske arbejderbevægelses politiske praksis, men også i teorien, i den marxistiske videnskab og filosofi . . .«²⁶⁾ Læser man *Kapitalen* som en teori om den kapitalistiske produktionsmådes *politiske økonomi*, forvansker man den marxistiske teori i økonomistisk retning, idet eksistensen af antagonistiske klasser er indskrevet i selve produktionens hjerte: i produktionsforholdene. Og for at der ikke skal herske nogen tvivl, fastslår Althusser, at »Marx' videnskabelige teori viser os, at alt beror på klassekampen.«²⁷⁾ Afstanden herfra og til Althusser's krav i 1960'erne om dialektisk kompleksitet og anti-reduktionisme synes særdeles markant.²⁸⁾

Også Balibar øver i 1970'erne selvkritik over for tidligere fremførte positioner. Af særlig interesse i denne artikel er hans diskussion af, hvorvidt der findes en generel teori om den historiske overgang fra en produktionsmåde til en anden.²⁹⁾ Har man fx parret feudalisme/kapitalisme, må man også have to specifikke historiske perioder – og en transformation mellem disse. Denne transformation forsøgte Balibar tidligere at forklare på abstrakt produktionsmåde-niveau, hvilket viste sig ugørligt. Balibars fejl var, at han ikke tilstrækkeligt klart skelnede mellem produktionsmåde og samfundsformation. Derfor mener Balibar nu, at der ikke findes nogen generel teori om den historiske overgang, men nok en generel *problematik*. En forståelse af overgangen kræver altså analyse af andre samfundsmæssige former end sådanne, som er indeholdt i det abstrakte begreb om produktionsmåden. Dette betyder, at den strukturelle kausalitet i og for sig må defineres på konkret samfundsforma-

23) Jf. *Marxisme og klassekamp*, op.cit.

24) Det gælder blot om at forstå, at samfundet ikke er sammensat af enkeltindivider: At tage udgangspunkt i det enkelte menneske er udgangspunktet for al borgerlig ideologi, hævder Althusser.

25) L. Althusser, *Marxisme og klassekamp*, i *Oktober* nr. 7, 1976, p. 13 ff.

26) Note 25), p. 14.

27) Note 25), p. 17.

28) Jf. afsnit 1.3.

29) Jf. *Fem studier* . . . , op.cit., p. 228 ff.

tionsniveau. Trods denne selvkritik fastholder Balibar, at alle produktionsmåder kan defineres på det synkrone niveau som et system af invariante elementer. Denne liste af elementer er imidlertid ikke uproblematisk, idet en arbejder fx må betyde noget andet under feudalismen end under kapitalismen, hvorfra de invariante elementer er udledt. Således er elementerne kun invariante på det mest abstrakte niveau.

Bortset fra denne partielle selvkritik forskydes også Balibars forfatterskab i 1970'erne i retning af en focusering på klassekampen. I et arbejde fra 1976 om proletariats diktatur³⁰⁾ diskuterer Balibar følgende tre teser: (1) Statsmagten er altid den politiske magt for én klasse alene, (2) Den herskende classes statsmagt materialiserer sig i udviklingen af et statsapparat og (3) Socialismen er proletariats diktatur. Han fremfører bl. a., at statsmagten altid afspejler klasseforholdene, og at statsmagten kun kan tilhøre én klasse, fordi roden til statsmagten er klasseantagonismen. Først når proletariatet konstituerer sig som herskende klasse gennem proletariats diktatur, fuldender det sin konstituering som klasse. I det nævnte arbejde sker der en kraftig nedprioritering af det økonomiske niveau, idet dette stort set ikke omtales. Dog nævnes det, at socialismen stadig hviler på vareproduktion og -cirkulation: »Når man stiller problemet i *produktionsmåde*-termer, . . . , så kan man kun være af den mening, at eksistensen af vareforhold under socialismen medfører en permanent *tendens* til gendannelse af udbytningsforholdene . . .«³¹⁾ Med Balibars opprioritering af klassekampen og det politiske niveau (samt med dennes partielle selvkritik) lægges der reelt en stor afstand til sammes teoreticistiske analyser i 1960'erne.

For så vidt der altså i 1970'erne er sket en forskydning i Althusser/Balibars forfatterskab er det nu i nogen grad andre krav, Bettelheim skal honorere. I hans analyser bør *klassekampen* være »centrum og hjerte«. I afsnit 2 skal det undersøges, om Bettelheim er underlagt en tilsvarende udvikling som Althusser/Balibar. Først vil det imidlertid være hensigtsmæssigt en stund at fokusere på, hvad Althusser har benævnt »marxismens krise«.

1.3. *Marxismens krise?*

Den læser, som ud fra ovenstående fremstilling har fået det indtryk, at den strukturelle marxisme – om ikke marxismen som sådan – er i krise, har ikke helt misforstået teksten. Måske var det også det, Althusser mente, da han på en konference i Venedig i 1977, fremhævede, at marxismen er i krise: »... it is clear from many signs that today Marxism is once again in crisis, and that this crisis is an open one . . . I think that we should go so far as to say that the crisis of Marxism has not spared Marxist theory: it does not take place

³⁰⁾ Se E. Balibar, *Om proletariats diktatur*, København 1977.

³¹⁾ Note 30), p. 164.

outside of the theoretical sphere, in a purely historical domain of chance, accidents and dramas...».³²⁾ I forlængelse heraf fremhæver Althusser i en artikel fra 1978, at marxismens krise både er en »ideologisk, politisk og teoretisk krise«.³³⁾ I sit 1977-foredrag fremhæver Althusser, at manglen i marxismen især vedrører teorier og begreber, der kan anvendes på nye historiske tilstande (fx Sovjetunionen), samt marxismens manglende evne til at blive en ledende kraft for bevægelse, der har socialismen som mål. Hvad det første punkt angår, skal det i det følgende afsnit vise sig, om Bettelheims sovjetanalyse er omfattet af denne kritik. Er dette tilfældet, kunne det skyldes, at det althusserianske, videnskabelige program ikke er egnet som grundlag for en genuin marxistisk sovjetanalyse.

Althusser (og Balibar) har givet værdifulde bidrag til marxismens videreudvikling, og selve påvisningen af, at marxismen ikke er en »køgebog«, er i sig selv positiv. Imidlertid synes det som om Althusser med sine talrige teoretiske analyser stiller flere spørgsmål, end han giver svar – og dermed selv bidrager til »marxismens krise«. Enkelte eksempler herpå skal nævnes: *For det første* er det ikke i sig selv en løsning på kravet om videnskabelighed, at omtale den dialektiske materialisme som en praksis, der trækker demarkationslinjer mellem ideologi og videnskab. Således mangler der hos Althusser konkrete markeringer af, hvor demarkationslinjerne går – og først og fremmest af, hvorledes de trækkes. At begrebet ideologi står i modsætning til begrebet videnskab er ikke svært at godtage, men heraf følger ikke *per se* en præcis og éntydig grænsedragning. *For det andet* er det ikke at løse spørgsmålet om kompleksitetens problem at stille dette. At man må afvise en reduktionisme, som forhindrer videnskabelig erkendelse, er klart nok, men Althusser (og i nogen grad Balibar) havnede i 1960'erne i den modsatte grøft: overkompleksiteten, som han da også kun kunne komme ud af ved at erstatte denne med en tilsyneladende reduktionisme. *For det tredje* svækkes Althussers og Balibars resultater i 1960'erne ved at mange af de konstruerede begreber viser sig at være gummibegreber uden præcis indhold. (Dette er i nogen grad et resultat af Althussers »universalistiske« analyseniveau). Godtager man, at videnskabens fundament er begrebet, og at begrebskonstruktion følgelig er en forudsætning for sand erkendelse, er det så meget desto vigtigere, at de begreber, man konstruerer er præcise. Fx synes begrebet »strukturel kausalitet« at være et stadig uforklaret gummibegreb, hvis konkrete anvendelse i nogen grad står hen i det uvisse. Det svære er altså at praktisere den strukturelle marxisme – også for Althusser selv. *For det fjerde* fremstår også Althussers klassebegreb som en – om ikke metafysisk – så dog mangelfuldt forklaret størrelse. Hvis man vil

32) Jf. L. Althusser et al., *Power & Opposition in post-revolutionary Societies*, London 1979, p. 225 ff.

33) Her citeret fra *tidsskrift for politisk økonomi*, vol. 7, nr. 1, p. 64. -

hævde at »alt beror på klassekampen«, skulle man mene, det var nødvendigt at indkredse selve klassebegrebet, hvilket ikke sker. Endelig synes *for det femte* Althussers kritik af humanismen forvrænget. Man kan ikke på den ene side hævde, at mennesket er strukturens bærer, og samtidig på den anden side hævde, at »de virkelige mennesker« ikke tabes af syne. At menneskene ikke indeholder et bestemt »væsen«, og at det er sekundært i forhold til strukturen kan man meget vel godtage – *samtidig med* at man ikke glemmer mennesket som *skabende væsen*.³⁴⁾

Andre kritikpunkter kunne nævnes, men det må nu være på tide at overgå til Bettelheims sovjetanalyser, idet en del altså tyder på, at den skole, Bettelheim tilhører, implicerer visse mangler for de nævnte analyser.

2. Charles Bettelheims sovjetanalyser

Bettelheim begyndte at interessere sig for Sovjetunionen for snart et halvt århundrede siden, og så tidligt som i 1939 lagde han navn til en bog om sovjetisk planlægning.³⁵⁾ I denne artikel skal man imidlertid begrænse fremstillingen af Bettelheims analyser fra det tidspunkt, hvor han – på grundlag af Althussers og Balibars skrifter – påbegynder udviklingen af en overgangsteori med særlig henblik på Sovjetunionen, nemlig fra omkring midten af 1960'erne. Det drejer sig først og fremmest om *Calcul économique et formes de propriété* (I det følgende benævnt *Kalkylen*),³⁶⁾ men også om forarbejdet hertil, *La transition vers l'économie socialiste*.³⁷⁾ Disse arbejder tilhører, hvad man kunne kalde *anden fase* i Bettelheims forfatterskab.³⁸⁾ (Jf. afsnit 2.1.). Derefter følger i *tredje fase* det endnu uafsluttede storværk *Les luttes de classes en URSS*³⁹⁾ og den forudgående diskussion med den amerikanske marxist P. M. Sweezy.⁴⁰⁾ (Jf. afsnit 2.2.). Som hos Althusser (Balibar) finder der også i Bettelheims tredje periode en kraftig prioritering af klassekampen sted.

2.1. Kalkylen

I forordet til *Kalkylen* gør Bettelheim opmærksom på, at der ikke tidligere er udarbejdet en *teori* om samfundsformationerne ved overgangen mellem kapi-

34) Jf. fx Hans-Jørgen Nielsens kritik af Althussers anti-humanisme i *Chancen* nr. 1, p. 56 ff.

35) C. Bettelheim, *La Planification soviétique*, Paris 1939. I 1950 udkom et andet værk om USSR af samme forfatter: *L'Economie soviétique*, Paris.

36) Jf. C. Bettelheim, *Socialism och ekonomisk planering*, Mölndal 1970.

37) Jf. C. Bettelheim, *Övergången till den socialistiska ekonomin*, Mölndal 1968.

38) Nemlig den fase, hvor Bettelheim benytter det althusserianske program til en reformulering af overgangsproblematikken, jf. iøvrigt den tilsvarende inddeling af Althussers forfatterskab i afsnit 1.

39) C. Bettelheim, *Klasstriderna i Sovjetunionen, Första perioden, 1917–1923*, Cavefors 1975 og C. Bettelheim, *Class Struggles in the USSR, Second Period, 1923–1930*, New York, 1978.

40) P. M. Sweezy & C. Bettelheim, *On the Transition to Socialism*, New York, 1971.

talisme og socialisme. *Kalkylen* tilsigter ikke i sig selv at udvikle en udfoldet teori, idet de fremlagte analyser ifølge forfatteren må betragtes som præliminære. Formålet er at lægge et teoretisk *grundlag* for en senere konkret analyse af Sovjetunionen, idet visse begreber udvikles og præciseres og visse konklusioner drages på grundlag heraf. Således skulle *Kalkylen* fremstå som et forarbejde til *Class Struggles*, men det skal senere vise sig, at afstanden mellem de to arbejder bliver større, end Bettelheim måske forestillede sig i slutningen af 1960'erne.⁴¹⁾

I *Kalkylen* tager Bettelheim udgangspunkt i et berømt *Engels*-citater fra *Anti-Dühring*. Engels beskæftiger sig med et samfund, som har taget produktionsmidlerne i egen besiddelse, og som anvender disse i en umiddelbart socialiseret produktion: »Den omedelbart samhällseliga produktionen, liksom den omedelbare fördelningen, utesluter allt vareutbyte, altså även produkternas förvandling til varor (...) och därmed samtidigt deras förvandling til värden...«⁴²⁾ Således viser de »økonomiske kategoriers« eksistens, vare, værdi og penge, og de deraf følgende borgerlige fordelingsnormer, at USSR ikke er en socialistisk samfundsformation. Både i *Kalkylen* og i forarbejdet hertil⁴³⁾ gør Bettelheim gældende, at de »økonomiske kategorier« og dermed værdilovens⁴⁴⁾ eksistens ikke mindst beror på produktivkræfternes relativt beskedne udviklingsniveau.⁴⁵⁾

Som enhver samfundsformation består også den sovjetiske af flere produktionsmåder, nemlig i USSR's tilfælde af den kapitalistiske og den socialistiske, der integreres i et bestemt, men foranderligt styrkeforhold. I denne forbindelse præciserer Bettelheim, at man ikke må sammenblande den formelt-juridiske ejerform med den reelle tilegnelse: »Misstaget att förväxle den juridiska formen för egendom med den reella tillämpningen är et mistag som ofta har begåtts, och mot vilket redan Lenin reste invändningar...«⁴⁶⁾ En ændring i ejendommens juridiske form medfører nemlig ikke umiddelbart, at de direkte producenter bliver indført som ejere i ejendomsrelationen og besiddere i tilegnelsesrelationen. I forlængelse heraf hævder Bettelheim i forarbejdet til *Kalkylen*, at produktionsforholdene afgøres af produktivkræfterne og disses udviklingsgrad – en klar reduktionistisk position.

Det er for Bettelheim afgørende, at socialismen fastlægges som de umiddelbare producenters magt på alle samfundslivets områder. Bettelheim tager her udgangspunkt i yderligere et citat fra *Anti-Dühring*, hvorefter et socialistisk

41) Jf. afsnit 2.2.

42) Jf. *Socialism och ekonomisk planering*, op.cit., p. 15.

43) Jf. note 37).

44) Værdiloven bestemmer i princippet bytteforholdene mellem varerne på markedet, idet idet bytteværdiens størrelse bestemmes af den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid, der medgår til et givet produkt.

45) Denne produktivkraft-økonomisme, som optræder flere steder i *Kalkylen*, vender vi tilbage til i afsnit 2.2.

46) Jf. *Övergången till...*, op.cit., p. 17.

samfund vil være karakteriseret ved at produktionen er *umiddelbart* samfundsmæssig, således at fordelingen effektueres *direkte*, at samfundet beregner hvor mange arbejdstimer, der er inkluderet i de pågældende brugsværdier, at den økonomiske plan tilrettelægges efter mængde og kvalitet af de eksisterende produktivkræfter, samt at planen yderligere bestemmes ved en afvejning af brugsværdiernes nytteeffekter og den mængde arbejde, der er samfundsmæssigt nødvendig.⁴⁷⁾ De kalkyler, som udføres i USSR, afstedkommes imidlertid ikke på denne måde, og også af denne grund kan USSR ikke karakteriseres som socialistisk. Løsningen af de økonomiske problemer under socialismen er etableringen af en *konsistent* produktionsplan, som samtidig er *optimal*, således at der dels tages hensyn til at en given brugsværdi kan produceres ved substituerende kombinationer af forskellige produktivkræfter, dels tages hensyn til den nytte-effekt, den pågældende brugsværdi har for de umiddelbare producenter.⁴⁸⁾ Bettelheim karakteriserer den sovjetiske kalkyle som »monetær«, mens socialistiske samfundsforhold forudsætter en »samfundsøkonomisk kalkyle« efter de netop nævnte retningslinjer. En sådan ikke-monetær kalkyle forudsætter imidlertid også, at nytteeffekterne har kendetegn, som kan kvantificeres. Denne mulighed for kvantitativ abstraktion fra de kvalitativt forskellige brugsværdier er efter Bettelheims opfattelse mulig, eftersom *nytteeffekterne indgår i en samfundsmæssig organisering af produktion og forbrug*, men det må understreges, at Bettelheim kun giver en teoretisk løsning på optimeringsproblemet, idet der i overgangssamfundet er både objektive og subjektive hindringer for etableringen af en ikke-monetær kalkyle. Til de objektive årsager hører angiveligt produktivkræfternes relativt lave udviklingsniveau. Samtidig mangler vedvarende en begrebsproduktion, som kan bidrage til en måling af forskellige produkters samfundsmæssige nytteeffekter.

I *Kalkylens anden del* analyserer Bettelheim forholdet mellem statsejendom, virksomhed og planlægning. Han fastslår, at varekategoriernes (og dermed værdilovens) eksistens i USSR er et resultat af en vis struktur i feltet produktivkræfter/produktionsforhold, og denne struktur medfører, at produktionsprocesserne afstedkommes *separat i adskilte produktionsenheder*.⁴⁹⁾ Virksomhederne bliver juridiske subjekter, men så længe statsmagten udøver ejermagt over virksomhederne kommer virksomhedens indtægter ikke blot i virksomhedens *besiddelse*, men bliver tillige statslig *ejendom*. Det er altså afgørende, hvem der faktisk *besidder*⁵⁰⁾ produktionsmidlerne. I USSR er det ikke arbej-

⁴⁷⁾ Jf. *Socialism och ekonomisk planering*, op.cit., p. 15 f.

⁴⁸⁾ Jf. J. Lindegård Pedersen, *Charles Bettelheims bidrag til teorien om overgangssamfundene*, i *Østeuropas fremtid*, Esbjerg, p. 44 ff.

⁴⁹⁾ Jf. *Socialism och ekonomisk planering*, op.cit., p. 73 ff.

⁵⁰⁾ I lighed med en tilsvarende sondring hos Balibar, skelner Bettelheim mellem det *reelle ejerforhold* (magten til at bestemme over produktivkræfterne samt til at råde over de resulterende produkter) og *besiddelsesforholdet* (evnen til at sætte produktionsmidlerne i arbejde).

derne, men »agenterne«, dvs. de statsligt udpegede virksomhedsledere, som har den faktiske råderet over produktionsmidlerne: »Att »företaget« (. . .) har en kapitalistisk karaktär beror på at dess struktur antar gestalten av et *dubbelt avskiljande: arbetarnas avskiljande från sina produktionsmedel (. . .) och företagens avskiljande från varandra*. Detta dubbla avskiljande utgör det kapitalistiska produktionssättets kännetecken, eftersom det tjener till stöd för detta produktionssätts alla motsättningar . . .«⁵¹⁾ Arbejdernes adskillelse fra produktionsmidlerne giver sig bl. a. udslag i, at arbejdskraften indgår i produktionsprocessen som et element i værdiøgningsprocessen. Endvidere sikrer virksomhedens funktionsmåde også reproduktionen af de umiddelbare producenters adskillelse fra produktionsmidlerne, fx derved at arbejderne under visse betingelser kan afskediges. Endelig er arbejdskraftens varekarakter efter Bettelheims opfattelse ikke fjernet i USSR. – Som nævnt er *det andet aspekt* i den dobbelte adskillelses gestalt »virksomhedernes« adskillelse fra hinanden, således at virksomhederne først bliver »økonomiske enheder«, når de gennem varebyttet træder i forbindelse med hinanden. Produktionsenhederne står nemlig kun i forbindelse med hinanden gennem produktionen (en »ydre« relation) og ikke gennem det samfundsmæssige arbejde. Det er således den dobbelte adskillelses gestalt, som fastlægger den sovjetiske virksomheds ikke-socialistiske karakter. Bettelheim understreger dog, at denne gestalt kan modificeres/forandres gennem eksistensen af en arbejderstat og gennem et revolutionært partis indgreb.

Således som det særlige begreb »virksomhed« er afgrænset, er ophævelsen heraf en nødvendighed, og denne ophævelse fordrer i den leninske betydning af begrebet en *socialisering* af arbejds- og produktionsprocesserne, og dette fordrer atter det politiske niveau's dominans over det økonomiske niveau.⁵²⁾ Et af flere udtryk for det politiske niveau's dominans er den samfundsøkonomiske totalplan, som samfundet mellem kapitalisme og socialisme opstiller. Det er således først og fremmest på det politiske niveau, at den socialistiske produktionsmåde sætter sig igennem i overgangssamfundet, der kan omfatte dybtgående ændringer, bl. a. gennem planfunktionen, som under visse betingelser kan beherske vareforholdene og værdiloven. Men – fremhæver Bettelheim – graden af planforholdenes dominans over vareforholdene er i givet fald en *effekt* af det politiske niveau's dominans over det økonomiske, og hvis overgangssamfundet ikke behersker den faktiske modsætning mellem den statslige ejendom og besiddelsesforholdet,⁵³⁾ vil en samfundsmæssig ledelse af planøkonomien vanskeliggøres, og derved vil værdilovens rolle øges.⁵⁴⁾

⁵¹⁾ Jf. *Socialism och ekonomisk planering*, op.cit. p. 77 f.

⁵²⁾ Jf. Balibars tilsvarende betragtninger herom.

⁵³⁾ Se note 50).

⁵⁴⁾ Dette betyder imidlertid ikke, at økonomien ikke er determinerende i sidste instans; det betyder, at det økonomiske niveau er bestemmende gennem det politiske niveau's formidling, jf. *Socialism och ekonomisk planering*, op.cit., p. 123.

Det politiske niveau *dominerende* rolle, bl. a. via den samfundsøkonomiske plan, betyder i praksis en indgriben gennem statsmagten, der kan gribe ind i produktionsforholdene og ændre disse. Imidlertid repræsenterer statsmagten ikke *a priori* den socialistiske produktionsmåde, idet staten kan blive det sted, »... där våldsmiddel byggs up som riktar sig mot arbetarna ...«⁵⁵) I USSR er samfundsejet ikke samfundsmæssigt, idet det netop udøves af staten, og de umiddelbare producenter kan derfor kun indirekte være ejere. På denne måde kommer statsejendommens reelle indhold ilfg. Bettelheim til at bero på arten af den relation, som eksisterer mellem statsapparat og arbejdere. Hvis arbejderne ikke behersker statsapparatet, bliver andre (embedsmænd og administratorer) de egentlige ejere af produktionsmidlerne, og »... denna kår bildar då en samhällsklass (...) genom det förhållande som eksisterar mellan den själv och å ena sidan produktionsmedlen, och å den andra sidan arbetarna ...«⁵⁶) Såfremt overgangssamfundet skal bevæge sig mod socialismen er det altså nødvendigt, at det er de umiddelbare producenter, som behersker statsapparatet.

Hermed er præsentationen af *Kalkylen* tilendebragt, og det må understreges, at det af indlysende grunde kun har været muligt at fremlægge nogle enkelte hovedpunkter.⁵⁷) Hvad Bettelheim forsøger, er altså at udarbejde nogle elementer til en teori om overgangsperioden mellem kapitalisme og socialisme. Han er her tydeligvis funderet i 60'ernes strukturmarxistiske program – og følger det da også et langt stykke af vejen. Han erkender, at *begreberne* til analysen af overgangssamfundet må produceres (eller i det mindste præciseres), fx begreberne produktionsmåde, vare, kalkyle og ejendom, og han understreger, at der vedvarende er behov for en begrebsproduktion, fx begreber, som kan måle samfundsmæssige nytteeffekter. Videre afviser Bettelheim *empirismen*, der reducerer videnskaben til en approksimation til virkeligheden.⁵⁸) En stringent konsekvens af dette er, at Bettelheims analyse rummer en klar nedprioritering af ophobet empiri. Endvidere forsøges kravene om *strukturel kausalitet* tydeligvis opfyldt, fx når Bettelheim ser værdiformen som en effekt af en struktur i feltet produktivkræfter/produktionsforhold, og ligeledes, når han klart ser, at diktomien ejendom/besiddelse medfører en strukturel effekt, nemlig det politiske niveau *dominans*. Balibars videreudvikling af den *historiske materialisme* som omtalt ovenfor er også en markant teoretisk inspirationskilde for Bettelheim, fx når han påviser, at fraværet af en dominerende produktionsmåde implicerer eksistensen af et samfund i overgang, og når han understreger, at der i overgangsperioden er »uoverensstemmelse« mellem de forskellige niveau. Endelig kan Bettelheim *de facto* tilslutte sig Althusser-skolens *anti-humanisme*;

⁵⁵) Jf. *Socialism och ekonomisk planering*, op.cit., p. 33.

⁵⁶) Jf. *Socialism och ekonomisk planering*, op.cit., p. 92 f.

⁵⁷) For en mere udfoldet gennemgang, se fx H. Olsen, *Nogle teoretiske og empiriske indikatorer til en foreløbig bestemmelse af Sovjetunionens samfundsmæssige natur*, i *Vindrosen* nr. 5, 1973, p. 45 ff, som er hovedkilden til den foregående fremstilling.

⁵⁸) Heller ikke i overgangssamfundet er »væsen« og »væren« identiske.

hvilket fx sker, når Bettelheim understreger, at man ikke skal måle brugsværdier in abstracto, men som samfundsmæssige nytteeffekter.⁵⁹⁾

Men problemer. Det synes nemlig særdeles vanskeligt for Bettelheim at leve op til kravet om *anti-reduktionisme* og *dialektisk kompleksitet*. Gennemgangen af *Kalkylen* viste, at Bettelheim faktisk ikke analyserer det politiske niveau og de særlige determinations- og dominansforhold i relationen økonomi/politik, idet den overvejende del af analyserne vedrører det økonomiske niveau i overgangs-samfundet. Men ikke nok med det. Der er markante *økonomistiske tendenser* i *Kalkylen* (og især i forarbejdet hertil). Fx er det uforståeligt, hvorledes Bettelheim på den ene side – korrekt – kan fremhæve, at totaliteten af de samfundsmæssige forhold og ikke planen sikrer socialistiske produktionsforhold, mens han samtidig hævder, at det er produktivkræfternes udvikling, som gør socialisering nødvendig, og at produktionsforholdene afgøres af produktivkræfternes udviklingsgrad. – Endvidere kan det næppe være i overensstemmelse med det althusserianske program at anføre en kompleksitet, som er faktisk ikke-eksisterende. Således må der sættes et stort spørgsmålstejn ved *mod-sætningen ejendom/besiddelse's* reelle eksistens i sovjetsamfundet. Teoretisk kan det være betydningsfuldt at skelne mellem ejendom og besiddelse, men hvis man faktisk ikke i USSR kan påvise en virksomhedsautonomi, er sondringen ikke meget bevendt, og dermed sættes der også spørgsmålstejn ved den dobbelte adskillelses gestalt som sådan.⁶⁰⁾

Andre kritikpunkter kunne rejses,⁶¹⁾ men her må det være tilstrækkeligt at fastslå, at Bettelheim altså kun *tendentielt* honorerer Althusser-skolens videnskabelighedskrav, specielt på grund af de økonomistisk-reduktionistiske tendenser. Alligevel *kunne Kalkylen* – trods mangler og inkonsistenser – udgøre grundlaget for en konkret analyse af den sovjetiske samfundsformation, hvilket jo også var, hvad Bettelheim hævdede i forordet til samme værk. Det skal imidlertid vise sig, at Bettelheim er underlagt en tilsvarende udvikling op gennem 1970'erne som Althusser/Balibar – en udvikling frem mod intet mindre end en manisk variant af marxismen: *klassekampismen*. Det skal vise sig, at Bettelheims overfocusering på økonomiske kategorier som værdiloven og kalkyleproblematikken erstattes af en reduktionistisk focusering på det *politiske niveau*.

2.2. Klassekampene

I en diskussion med Sweezy⁶²⁾ (og i forlængelse af de få ansatser til en politologisk analyse i *Kalkylen*) når Bettelheim efterhånden frem til den opfattelse,

⁵⁹⁾ En humanistisk tilgang til dette emne ville være at tage udgangspunkt i *individuelle nytteeffekter*.

⁶⁰⁾ Eller i det mindste ved gestaltens ene aspekt.

⁶¹⁾ Se fx Søren Damkjær, *Bettelheim og teorien om overgangssamfundet*, i *Historievidenskab* nr. 17, 1979, p. 43 ff.

⁶²⁾ Jf. P. M. Sweezy & C. Bettelheim, *On the Transition to Socialism*, op.cit.

at »socialismens natur« ikke er den samfundsøkonomiske kalkyle og den dermed forbundne afskaffelse af markedet og værdiloven, men de umiddelbare producenters stadigt voksende dominans over deres livsbetingelser og over produktionsmidlerne. Selv om produktivkræfternes beskedne udviklingsniveau og varerelationernes eksistens *kan være* en hindring for de umiddelbare producenters dominans, er modsætningen mellem marked og plan trods alt ikke den grundlæggende modsætning i overgangssamfundet, idet central planlægning fx kan bidrage til at *hindre* de umiddelbare producenters dominans. Det afgørende for en styrkelse af den socialistiske produktionsmåde er altså ikke vare/penge-relationernes forsvinden og udviklingen af produktivkræfterne, men revolutioneringen af produktionsforholdene, og såfremt overgangssamfundet skal bevæge sig mod socialismen, er det – som allerede antydnet i *Kalkylen* – nødvendigt, at de umiddelbare producenter behersker statsapparatet: »... if the state apparatus ... exists apart from the masses, and if, moreover, this apparatus is not subject to control by a party which is linked to the masses, and which helps the masses to struggle to gain control over the use made by the means of production, we are then faced with the relations constituting a structure which reproduces the separation of the direct producers from their means of production. If under these conditions the relationship between labor power and means of production is expressed through a wage relationship, this means that the relations of production are capitalist relations, and that those who occupy leading posts in the central state apparatus and associated apparatuses are, collectively, a capitalist – a statebourgeoisie ...«. ⁶³⁾ Statsapparatet skal yderligere være underlagt det marxistisk-leninistiske parti, og det må også kræves, at partiet er massernes instrument, hvilket på sin side fordrer, at partiet er underkastet en åben kritik fra masserne, at autoritære forhold erstattes med fri ideologisk og politisk kamp, at massernes egen bevidsthed og vilje ikke krænkes, og at arbejderne tilegner sig og udvikler en proletarisk ideologi.

Der lægges her tydelig distance til de analyser, Bettelheim gennemførte i 1960'erne, og i forordet til *Klasstriderna* (bind 1) karakteriserer Bettelheim direkte 60'ernes arbejder som *økonomistiske*. Den vigtigste hindring for en socialistisk udvikling er altså ikke produktivkræfternes udviklingsniveau, idet produktivkræfternes udvikling aldrig kan få den kapitalstiske arbejdsdeling til at forsvinde: »... bara en klasskamp, som utvecklas under proletariats diktatur och som leds på ett korrekt sätt ... kan få de kapitalistiska ekonomiska förhållandena att försvinna ...«. ⁶⁴⁾ Det er altså ikke produktivkræfterne, men klassekampen, som er historiens »motor«. Allerede her synes parallellen mellem Althusers og Bettelheims udvikling stående. At der er mere af samme

⁶³⁾ Jf. P. M. Sweezy & C. Bettelheim, op.cit., p. 59 (Kursiveringer udeladt).

⁶⁴⁾ Jf. *Klasstriderna*, op.cit., p. 10.

skuffe skal læseren snart få at se. Først yderligere nogle bemærkninger om det omfattende forord til *Klasstriderna*.

Bettelheims hovedformål i nævnte forord er tydeligvis at gennemgå en teoretisk renselsesproces, især med hensyn til tidligere økonomistiske fejltagelser. Bortset fra at økonomismen næppe har fremtrådt i den omfattende og »rene« form, som Bettelheim hævder,⁶⁵⁾ er det afgørende, at Bettelheim synes at overreagere i sin iver for at blive rensset. Bettelheim hævder de sociale relationers primat over produktivkræfterne, og at produktivkræfterne altid er underlagt en samfundsmæssig form, som determinerer dem. Fornuften er den, at produktivkræfter ikke er neutrale og at produktionsforhold ikke direkte kan afledes af dem. Men spørgsmålet er, om ikke Bettelheim overreagerer; for er det ikke således, at fx mulighedsbetingelsen for classesamfund overhovedet er eksistensen af en materialitetsform (arbejderen), som v. hj. a. visse produktionsmidler kan producere et merprodukt.⁶⁶⁾ Hvis »økonomiens determination i sidste instans« skal være videnskabelig meningsfuld, må det indebære, at ikke hvilke som helst produktivkræfter kan være grundlaget for socialismens opbygning. Som en student så vittigt engang bemærkede, kan socialismen ikke kreeres hos hottentotter og eskimoer. Der kræves altså et vist (omend ikke specificeret) udviklingsniveau hos produktivkræfterne for at socialismen kan opbygges. Ydermere sætter Bettelheim hele den marxistiske dialektik på en hård prøve ved indædt at insistere på klassekampen som historiens eneste motor. Som marxist har Bettelheim lært at tænke i modsætninger, men hvis han også tænkte i dialektisk enhed, nemlig enheden mellem produktivkræfter og produktionsforhold,⁶⁷⁾ kunne han måske have undgået at falde i klassekampmaniens hængedynd. Lad os nu se, hvorledes forordet materialiserer sig i de historiske analyser.

Det er på baggrund af Bettelheims »anti-økonomisme«, man skal forstå hans opfattelse af Sovjetunionen som en »statskapitalistisk« samfundsformation. Hverken i første bind af *Klasstriderna* eller andetsteds er der imidlertid tale om nogen udledning af »statskapitalismen«, hvilket hænger sammen med, at Bettelheim så at sige kender sin konklusion *ex ante*. *Klasstriderna* har da heller ikke til formål at påvise »statskapitalismens« eksistens, men derimod at forklare, på hvilken måde den blev introduceret. Alligevel kan følgende uddrages af værkets første bind: Sovjetunionen er et classesamfund, hvor de to hoved-

⁶⁵⁾ Fx kan det næppe dokumenteres, at Trotskij tillægger produktivkraftudviklingen så langtrækkende funktioner, at denne udvikling fuldstændig erstatter klassekampen, jf. Forordet, p. 21. Og omvendt vil det også være muligt at finde økonomistiske citater hos Bettelheims guru over alle gurer – Lenin.

⁶⁶⁾ Merproduktet er den del af det samfundsmæssige totalprodukt, som ikke medgår til arbejdskraftens reproduktion.

⁶⁷⁾ Denne enhed er selvsagt ikke en simpel vekselvirkning, men netop en dialektisk relation mellem ulige størrelser, hvor produktionsforholdene under givne omstændigheder kan være dominerende.

klasser er statsbourgeoisiet og proletariatet. Statsbourgeoisiet eksisterede allerede embryonalt i 1920'erne, men havde endnu ikke konsolideret dets politiske magt. Siden Lenins død har dette bourgeoisie forstærket kontrollen over statsapparaterne og partiet (SUKP) og har definitivt ophævet proletariatets diktatur. Samtidig har proletariatet gradvist indtaget en placering, som svarer til proletariatets placering i kapitalistiske samfundsformationer. Under dække af stats ejendommen forekommer der i USSR udbytningssrelationer, som ligner udbytningen under kapitalistiske produktionsforhold. Sovjetunionen er blevet »en kapitalistisk stat af speciell typ...«⁶⁸⁾ men dog ikke mere speciel, end at det er den kapitalistiske akkumulations love, som bestemmer, hvorledes produktionsmidlerne skal anvendes: »Producenterna förblir lönarbetare som arbetar för att förränta produktionsmedlen. Dessa fungerar som et kollektivt kapital, som förvaltas av en statsbourgeoisie. Denne bourgeoisie bildar (...) *kapitalets funktionärskår*, Marx' uttryck för att beteckna kapitalistklassen...«⁶⁹⁾ Der er imidlertid hverken tale om en teoretisk udledning af kapitalismens bevægelseslove eller om en efterfølgende efterprøvning heraf. Konsekvensen af ovenstående skulle vel være, at de modsætninger, som karakteriserer den kapitalistiske produktionsmåde, slår igennem i Sovjetunionen. Resultatet måtte fx blive en ikke-planlagt kapitalakkumulation, kapitalstrømme mod brancher med høj »profitrate«, konjunkturbevægelser, industriel reservearmé, pris- og lønfluaktioner etc. Men det er måske ikke det, Bettelheim mener med »kapitalakkumulationens og profittens love«? Således har Bettelheim endnu ikke påvist, hvorledes kapitalistiske lovmæssigheder sætter sig igennem i Sovjetunionen.

Pladsen tillader kun præsentationen af nogle få hovedpunkter i Bettelheims analyse af udviklingen de første år efter den russiske revolution.⁷⁰⁾ Bettelheims formål er at analysere *klassekampens objektive forløb*, således at man kan forstå, hvorfor noget, som begynder som en proletarisk revolution, kan føre til noget helt andet end socialisme. Fremstillingen i værkets første bind⁷¹⁾ er ikke kronologisk, og det er først i sidste del af bogen, at der gives en samlet diskussion af periodens (1917–1923) forskellige etaper. I bogens *første del* redegøres der for oktoberrevolutionen og sovjetmagtens etablering, idet det understreges, at revolutionen var en sammenfletning af en demokratisk og en proletarisk revolutionær proces. Oktoberrevolutionen medfører, at proletariatet konstitueres som dominerende klasse – først og fremmest i kraft af bolsjevik-

⁶⁸⁾ Jf. *Klasstriderna*, op.cit., p. 35.

⁶⁹⁾ Jf. *Klasstriderna*, op.cit., p. 33.

⁷⁰⁾ Således skal man undlade at resumere *Class Struggles in the USSR – Second Period 1923–1930*, op.cit. Den centrale problematik er den såkaldt Nye Økonomiske Politik (NEP) som alliance mellem arbejder og bonde og som grundlag for en forandring af produktionsforholdene. NEP er derfor en speciel form for klassetransformation under proletariatets diktatur. På denne baggrund analyserer Bettelheim bl. a. bolsjevikkernes kornpolitik samt stats- og partiapparaternes autonomiseringsproces (som allerede er omtalt i første bind).

⁷¹⁾ *Klasstriderna*, op.cit.

partiet, der »materialiserer« den proletariske magt. – I *anden del* analyseres klassekampens udvikling 1917–21. Af stor betydning er her Bettelheims indledende overvejelser vedr. klassebegrebet,⁷²⁾ hvor udgangspunktet tages i Lenins klasseopfattelse: Klasserne adskiller sig fra hinanden, både gennem deres forhold til produktionsmidlerne, og m. h. t. den »rolle«, som klassemedlemmerne spiller i den »samfundsmæssige arbejdsorganisering«. M. h. t. afgrænsningen af bourgeoisiet gælder, at alle, der indtager pladser, som modsvarer bourgeoisiets sociale produktions- og reproduktionssystem, og som dér *udøver borgerlige sociale praktikker*, udgør et bourgeois. I forbindelse med analysen af klasseforholdenes udvikling i byerne gør Bettelheim bl. a. gældende, at der dannes et embryonalt statsbourgeois, som især består af medlemmer fra det tidligere bourgeois, men alligevel er proletariatet den hereskende klasse, idet *partiet er smeltet sammen med arbejderklassens mest militante fraktion*. Videre analyseres klasseforholdenes udvikling på landet, og Bettelheim påviser hvor svagt de »socialistiske ideer« slår igennem dér. Bolsjevikkerne er tydeligvis ikke i stand til at løse bondeproblemet, bl. a. på grund af partiets svage forankring på landet. – *Tredje del* er viet en analyse af forandringerne i det proletariske diktaturts vigtigste apparater og indledes med, at Bettelheim påpeger, at de historiske erfaringer har vist, at de vigtigste opgaver for et proletarisk parti er at medvirke til at *socialistiske* praktikker udvikles på alle områder, eftersom de fortsat eksisterende kapitalistiske produktionsforhold⁷³⁾ udgør grundlaget for udviklingen af *borgerlige praktikker*. Bettelheim redegør også for den proces, som fører til statsapparaterne, *automatisering* overfor den proletariske magt, således at det snarere bliver de administrative apparater, som styrer udviklingen. Det der sker er, at partiets administrative organer selvstændiggøres i forhold til de styrende politiske organer,⁷⁴⁾ og samtidig smelter disse administrative organer sammen med de administrative statsapparater. – *Fjerde del* omhandler de ideologiske og politiske kampe inden for bolsjevikpartiet, herunder partiets forhold til masserne. Det påvises bl. a., at partiet i perioder overvurderede dets indflydelse på landet – og dermed muligheden for socialistiske produktionsforholds indtrængen på landet. – Endelig rummer *femte del* en sammenfattende diskussion af krigskommunismen og af NEP – først og fremmest ud fra en politisk synsvinkel. Bettelheim når frem til den konklusion, at der i 1923 eksisterer en dybtgående modsætning mellem proletariatets diktatur og en række klasseforhold/samfundsmæssige forhold: »Vid denna tid beror den proletäre diktatu-

⁷²⁾ Jf. *Klasstriderna*, p. 113 f.

⁷³⁾ Især den kapitalistiske arbejdsdeling.

⁷⁴⁾ Beslutninger taget i basen bliver sekundære, og de vigtigste beslutninger træffes i det administrative partiapparat på højeste niveau. De administrative apparater bliver »et andet center« for partiets ledelse, således at flere og flere beslutninger unddrages både basis' og centralkomiteens/politbyroets kontrol. På denne måde vokser borgerlige politiske praktikker frem i selve partiet.

rens styrka i Ryssland främst på att partiet *smält sammen* med några hundratusentals arbetare, som är helt hängivna kommunismens sak, på att det i partitoppen finns ett ledarskikt, som övervunnit upprorets och inbördeskrigets prövningar och som tillämpar en politik, som grundas på den marxistiska teorin i den mest revolutionära form som den någonsin tagit sig inom en organisation, som vägleder stora människormassor . . .⁷⁵⁾ Altså hersker proletariats diktatur i 1923, men bl. a. på grund af den numeriske svækkelse af partiet, bondeproblemet, bureaukratiserings- og autonomiseringstendenserne, partiets svage forankring flere steder og fortsættelsen af den kapitalistiske arbejdsdeling *trues* proletariats diktatur, og det mere end antydes, at de samfundsmæssige forhold senere vil føre frem til den kapitalistiske produktionsmådes dominans i Sovjetunionen. Bettelheim mener således, at grundlaget for opkomsten af en herskende klasse, som ikke er proletariatet, skal søges allerede i årene efter 1917, men at denne herskende klasse skulle være et kapitalistisk bourgeoisie, er hverken påvist i *Klasstriderna* eller andre af Bettelheims værker.

Spørgsmålet er nu, om »... *Klassekampene* repræsenterer en ... kompleks historisk analyse, hvor de i *Kalkylen* grundlæggende strukturalistiske tankegange nuanceres for at kunne begribe determinationsforholdene i den komplekse historiske transformationsproces . . .⁷⁶⁾ eller om *Klasstriderna* underopfylder de strukturelle videnskabelighedskrav, Althusser/Balibar fremlægger i 1960'erne. Da Bettelheims værk som omtalt er uafsluttet, må en endelig vurdering selvsagt udskydes, men dette udelukker dog ikke, at man her kan påpege en række evidente mangler og problemer.

Bettelheims økonomisme-forskrækkelse medfører, at økonomiske forhold reduceres til klassekamp, idet *produktivkræfterne stort set er fraværende* i de af Bettelheim gennemførte analyser. Læseren får således aldrig en positiv bestemmelse af produktivkræfternes betydning ved overgangen mellem kapitalisme og socialisme, men blot nogle almene overvejelser om det nødvendige i, at masserne ikke sulter o. lign. I denne forbindelse er det illusurerende, at bøndernes modstand mod tvangsrekvisitioner basalt henføres til bøndernes småborgerlige klassestatus, samtidig med at Bettelheim »behændigt« ser bort fra landbrugets minimale produktionskapacitet. Man kan derfor tilslutte sig Milibands kritiske bemærkninger på dette punkt: »The . . . more important point is that the denunciation of economism, in the Bettelheim version of it, can easily turn into a very serious *under-estimation* of the weight of economic factors (which are, of course, never purely »economic«, whatever that could mean). One obvious result of this under-estimation is the obverse of economism, which has sometimes been called voluntarism«.⁷⁷⁾ At Bettelheim i *Klas-*

⁷⁵⁾ Jf. *Klasstriderna*, op.cit., p. 426.

⁷⁶⁾ Jf. Søren Damkjær, op.cit., (note 61), p. 63.

⁷⁷⁾ Jf. R. Miliband, *Bettelheim and Soviet Experience*, i *New Left Review* nr. 91, p. 59.

striderna skulle være voluntarist kan næppe dokumenteres, men at analyserne rummer *voluntariske tendenser* er hævet over enhver tvivl.

Men klasserne findes da i Bettelheims analyser, men findes klassekampen også? Først nogle ord om selve *klassebestemmelsen* hos Bettelheim. Da *bourgeoisiet* er en central kategori i fremstillingen, skulle man vel mene, at denne kategori måtte være præcist defineret, hvilket dog ikke er tilfældet. Den rummer fx såvel akademikere og godsejere som agenter af borgerlig/småborgerlig oprindelse, der har funktioner i den tekniske arbejdsdeling (specialister) og i statsapparatet. Det afgørende iflg. Bettelheim er dog ikke de pågældendes »samfundsmæssige pladser«, men deres rekruttering og praksiser i funktionsudøvelsen. For at tilhøre bourgeoisiet skal man udvikle »*borgerliga sociala praktiker*«, ⁷⁸⁾ hvorfor klassebestemmelsen i højere grad beror på politisk handlemåde og bevidsthed end på strukturel samfundsmæssig placering, og samtidig forbliver det uspecificeret, hvad man skal forstå ved borgerlige hhv. proletariske praktikker. Heller ikke den begrebslige præcisering af *arbejderklassen* er tilfredsstillende; arbejderklassen omfatter selvsagt industriarbejderne, men det bemærkes også, at man kan være proletar selv om man er »statsansat«, og tillige er der også her en tydelig tendens til at lade bevidsthedsmæssige og ideologiske kriterier spille en rolle for klasseafgrænsningen. ⁷⁹⁾ En student ⁸⁰⁾ har på udmærket vis fremhævet, at klassekriterierne er vage og tenderer mod moralisme, idet klassepositionerne relateres til bevidsthed/ideer uden at det materielle grundlag fremhæves. – På denne baggrund kan det ikke undre, at der også hos Bettelheim bliver problemer med *selve klassekampen*, for når de anvendte klassebegreber er »gummibegreber«, må også klassekampen blive dette (På samme måde som hos Althusser, jf. afsnit 1.3.). For Bettelheim er klassekampen næsten udelukkende politisk, dvs. at klassekampens *effekter* primært »aflejrer« sig på det politiske niveau, hvorfor han ikke begriber klassekampens reelt forskellige aspekter (økonomi, politik og ideologi). Dermed forsvinder den althusserske overdetermination, og læseren konfronteres med en »klassekamp«, der på mere eller mindre mystisk vis »forklarer« den historiske udvikling. ⁸¹⁾ Derfor kan det heller ikke undre, at Bettelheim er meget vag, når han skal præcisere og ikke mindst påvise eksistensen af proletariatets diktatur. Klassekræfterne bliver her mindre afgørende end den

⁷⁸⁾ Jf. *Klasstriderna*, opcit., p. 114.

⁷⁹⁾ Jf. *Klasstriderna*, op.cit., p. 114.

⁷⁹⁾ Af andre klasser kan nævnes småborgerskabet og bønderne, hvis afgrænsning heller ikke alene eller primært beror på objektive pladser og funktioner i samfundsstrukturen.

⁸⁰⁾ 8-dages hjemmeopgave om *Klasstriderna* af Leon Lerborg, Institut for Samfundsfag dec. 1980 (Ikke publiceret).

⁸¹⁾ I forbindelse med en kritik af Althusser-skolens anti-humanisme går en af deltagerne i min undervisning endnu videre i kritikken af Bettelheim, idet han fremhæver, at årsagen til klassekampens fallit er subjektkategoriens fravær. Han hævder, at klassekampen udsletter individualiteten som almenkategori, og dermed faktisk udsletter klassekampens »bærere«.

»korrekte revolutionære linje« inden for partiet – atter en volutaristisk-reduktionistisk tendens i bogen.⁸²⁾

Et sidste problem skal kort berøres, nemlig *Lenins placering* i de af Bettelheim gennemførte analyser. Det er ingen overdrivelse, at Lenin – ifølge Bettelheim – var den eneste genuint revolutionære i bolsjevikpartiet. Vel kunne han tage fejl, men var da den første til at rette sine fejltagelser. Lenin var således generelt »... »framför« bolsjevikpartiet ur teoretisk och politisk synspunkt...«,⁸³⁾ og det var først og fremmest Lenin, der sikrede bolsjevikpartiets revolutionære karakter. Bettelheims overdrevne citation af Lenin virker rent ud sagt som besværgelser, der dog ikke kan have selvstændig beviskraft, og som næppe kan være i overensstemmelse med det althusserianske program. Faktisk fristes man til at hævde, at Bettelheim – uagtet at han hævder det modsatte – i begrebets teoretiske betydning er »humanist«, for så vidt som han gør den enkelte personlighed i historien (Lenin) til det i sidste instans afgørende moment for eksistensen af proletariats diktatur i 1923.

Andre kritikpunkter kunne fremhæves, men her må det være tilstrækkeligt at fastslå, at *Bettelheim altså ikke honorerer Althusser-skolens videnskabelighedskrav* – således som disse krav fastlægges i *For Marx* og i *At læse Kapitalen*. Ganske vist ser Bettelheim fortsat begrebskonstruktion som en central del af erkendelsesprocessen, men det er ikke nok at producere begreber – disse må også være præcise og konsistente. I og med opprioriteringen af den politiske klassekamp er der også markante ny-reduktionistiske træk i Bettelheims analyser, idet der tendentielt slet ikke findes nogen produktion og produktivkræfter i *Klasstriderna*. Dermed synes kompleksitetens kompleksitet kastet overbord.⁸⁴⁾

Men *dette betyder ikke, at der ikke er tendentielt overensstemmelse mellem Althusser/Balibar og Bettelheim i 1970'erne*, idet vi jo tidligere har set, at også Althusser (og i nogen grad Balibar) op gennem 1970'erne undergår en teoretisk udvikling, der på mange felter svarer til Bettelheims. I *Marxisme og klassekamp* hævder Althusser som nævnt, at klassekampen er historiens drivkraft, hvilket Bettelheim tilslutter sig i sine sovjetanalyser. Althusser gør videre gældende, at der ikke findes nogen »økonomisk produktion«, hvilket svarer til, at der i *Klasstriderna* tendentielt slet ikke findes nogen produktion overhovedet. Endelig fremfører Althusser, at historien er en proces uden subjekt, idet massernes magt kun er reel i klassekampen. Med forbehold for Lenins placering i Bettelheims analyser (jf. of.) svarer også dette til Althusser's 1970'er-position. (Måske burde man tilføje, at både Althusser og Bettelheim i 1970'erne til-

82) Bettelheims problemer i dette anliggende skal dog ikke omtales nærmere her.

83) Jf. *Klasstriderna*, op.cit., p. 436.

84) Således udarbejder Bettelheim ikke en reel klassekampsdialektik for USSR 1917-30, men tenderer i stedet mod subjektiv idealisme – således som det bl. a. er påvist i ovennævnte opgave af Leon Lerborg (se note 80).

sigter at bidrage med strukturanalyser, men at det altså bliver ved *intentionerne*).

3. Kravene til en genuin marxistisk analyse af Sovjetunionen

Hermed er redegørelsen for den strukturelle marxisme og sovjetanalysen bragt til en afslutning, og det sidste punktum kunne sættes.

Imidlertid presser det spørgsmål sig på, *hvilke konsekvenser, man skal drage af ovenstående fremstilling*, idet en komparativ eksersits Althusser/Balibar contra Bettelheim nok er teoretisk interessant, men dog ulige mere interessant, hvis komparationen kan få sovjetanalytiske konsekvenser. Uagtet at der ikke kunne foretages en endelig evaluering af Bettelheims projekt, kunne der dog konstateres så væsentlige mangler, at *Klasstriderna* – trods mange analytiske pointer – næppe kan udgøre et forbillede for kommende analyser af Sovjetunionens samfundsmæssige natur og udviklingen heri. Skal man derfor betræde nye teoretiske veje, eller skal man forsøge at »genopdage« den strukturelle marxisme og applicere denne på sovjetanalysen? Det vil her næppe være hensigtsmæssigt at lade sig lede af Bettelheims diktome enten/eller-tankegang,⁸⁵⁾ men tværtimod at svare: både/og, ikke mindst fordi strukturmarxismens centrale begrebsmæssige konstruktioner (fx produktionsmådebegrebet) endnu ikke kan siges at være tilstrækkeligt afprøvede ved analysen af overgangssamfund.

Det kan ikke her være formålet at udvikle en »korrekt« teori om Sovjetunionen, men kun at antyde nogle af de problemer, som stadig er uløste. Sovjetanalysen – må udover en grundig indsigt i empiriske kendsgerninger⁸⁶⁾ – forudsætte beherskelse af forskellige eksisterende teorier om Sovjetunionen⁸⁷⁾ samt beherskelse af den historiske materialisme. Gennem kritikken af forskellige teorier kan man nå frem til mere éntydige retningslinier for analysen af sovjetsamfundets »væsen«. Selvsagt vil en focusering alene på formelt-juridiske kategorier være en focusering på ideologiske fremtrædelsesformer, som ikke *i sig selv* kan bidrage til en blotlæggelse af USSRs samfundsmæssige natur. For at belyse dette spørgsmål, må man undersøge karakteren af de dominerende produktionsforhold.⁸⁸⁾ Væsensanalysens udgangspunkt er således magtforholdene eller – mere specifikt – om og i givet fald på hvilken måde merarbejdet trækkes ud af de umiddelbare producenter og tilegnes af ikke-arbejderen. Den afgørende kategori er altså kontrollen over merproduktet. En analyse, der begynder med

⁸⁵⁾ Enten har produktivkræfterne primat, eller også har produktionsforholdene (klasserne) primat.

⁸⁶⁾ Fx SUKPs sammensætning, politisk og økonomisk participation, indkomstulighed, social mobilitet, arbejdsdeling, arbejdsproduktivitet etc.

⁸⁷⁾ For en redegørelse for andre marxistiske teorier om USSR, se note 1).

⁸⁸⁾ Dette og det følgende baseres bl. a. på H. Olsen, *Hvor galt står det til med venstre-fløjens Sovjet-analyser?* i *Information* 9. marts, 1979.

de umiddelbare producenters forhold til produktionsmidlerne, og som kan påvise eksistensen af et klasseherredømme, der tager form som en monopolisering af den reelle rådighed over produktionsmidlerne, og hvor der finder en tilegnelse af det samfundsmæssige merprodukt sted gennem en udbytende klasse, har imidlertid ikke påvist Sovjetunionens (stats)-kapitalistiske karakter. Eksistensen af kapitalistiske produktionsforhold kræver nemlig – som bl. a. Bellis⁸⁹⁾ fremhæver – ikke alene, at samfundsformationen er karakteriseret ved menneskets udbytning af mennesket, men der kræves *en specifik form for udbytning*, således at produktionsprocessen er en enhed af en arbejdsproces og en værdiøgningsproces – med de konsekvenser det har for samfundsformationens økonomiske niveau. Da forskellen mellem den kapitalistiske og den socialistiske produktionsmåde altså ikke *alene* ligger i magtforholdet, må væsensanalysen simultant gennemføres på det økonomiske, politiske og ideologiske niveau, og i denne forbindelse må der tages stilling til bl. a. følgende spørgsmål: I hvilket omfang optræder værdiloven som allokeringsfaktor? Er profitten produktionens mål? Forekommer der cykliske tendenser i sovjetøkonomien? Hvilke grænser sætter produktivkræfterne i sidste instans for en ændring af produktionsforholdene? Hermed åbnes der mulighed for at påvise Sovjetunionens ikke-kapitalistiske, ikke-socialistiske og samtidig antagonistiske, samfundsmæssige natur.⁹⁰⁾

Et særligt problem i forbindelse med sovjetanalysen er *forholdet mellem teori og empiri*: På den ene side er analysens fundament ikke den empiriske observation, men konstruktionen af teoretiske begreber og begrebshierarkier, eller i det mindste præcisering af hidtidige marxistiske begreber i en ny kontekst. Såkaldt *empiriske indikatorer*⁹¹⁾ kan altså ikke – uanset hvor mange indikatorer, man akkumulerer – umiddelbart anvendes i væsensanalysen, men må intruderes på teoriens scene. På den anden side kan væsensanalysen altså ikke gennemføres uden betydelige kvantiteter af empiri, men ikke hvilke kvantiteter som helst. Da den centrale relation i væsensanalysen vil være forholdet mellem følgende fem elementer: (1) de umiddelbart producenter, (2) de ikke-umiddelbare producenter, (3) produktionsmidlerne, (4) staten og (5) partiet, skal der ikke blot produceres begreber, som kan blotlægge dette forhold, men tillige produceres »tilsvarende« empiri. Dette vil selvsagt være vanskeligt, da den sovjetiske samfundsforskning og statistikproduktion ikke sigter mod de nævnte problemstillinger. Imidlertid foreligger der en del forskningsresultater,

89) "The capitalist mode of production can only be said to have been reconstituted if it can be established that the extraction of surplus-labour by a capitalist class (...) is effected in the form of the appropriation and accumulation of surplusvalue through the medium of differential access to exchange-value...", jf. P. Bellis, *Marxism and the USSR*, London 1979, p. 190.

90) Påvisningen af ikke-socialisme vil imidlertid være kvalitativ forskellig fra påvisningen af ikke-kapitalisme, da den kapitalistiske produktionsmådes karakteristika er teoretisk og empirisk kendte, mens den socialistiske produktionsmåde endnu kun fremstår som en visionær fremtidsmulighed.

91) Se note 86).

som må kunne anvendes som empiriske indikatorer ved kommende sovjetstudier, fx data om politisk og økonomisk participation og om socioøkonomisk ulighed.⁹²⁾

Endelig må sovjetanalysen – hvis man ønsker at *forklare* sovjetsamfundets væsen – selvsagt inddrage den historiske dimension, således som Bettelheim da også forsøger i *Klasstriderna*.⁹³⁾ Men som allerede nævnt må denne dimension ikke begrænses til en pseudo-klassekamp. Skal man forstå revolutionens karakter og den efterfølgende historiske udvikling, må man udarbejde en reel klassekampsdialektik, der *også* inddrager det økonomiske niveau, herunder produktivkræfterne.

⁹²⁾ Se fx M. Yanowitch, *Social and Economic Inequality in the Soviet Union*, London 1977 og D. Lane, *Politics & Society in the USSR*, London 1978. Se også *Soviet Sociology*, der rummer oversættelser af sovjetiske, sociologiske undersøgelser.

⁹³⁾ Men ikke i *Kalkylen*.